

УДК [316.334.56:929.651/.653](477.83)“19”

**Василина ПАСТЕРНАК***аспірантка кафедри новітньої історії**України імені Михайла Грушевського**Львівського національного університету імені Івана Франка,**ORCID.org/0000-0002-3291-9447**vasylynkapasternak@gmail.com**DOI: 10.33402/up.2019-12-77-87*

## **ЗМІНИ НАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ ТА СИМВОЛІКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ЖОВКВИ В РЕЗУЛЬТАТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті проаналізовано міжнаціональні взаємини у Жовкві (нині Львівська обл.) у міжвоєнний період ХХ ст., окреслено зміни національного складу міста, внаслідок драматичних подій Другої світової війни та процесів переселення населення, зокрема влади, поляків та українців у 1944–1946 роках. На підставі спогадів, архівних матеріалів, усноісторичних джерел та перепису населення вдалося простежити зміни соціально-демографічного складу населення, а також символічного простору Жовкви. Методологічною основою студії є комплексний підхід до аналізу цієї проблеми, а також методів усної історії, котрі дозволяють простежити лінії особистих досвідів, конкретних життєвих ситуацій з точки зору тодішньої людини. Стверджено, що такі кардинальні переміни у символічному просторі стали можливими завдяки «новим» мешканцям і новій політиці влади в історичній пам'яті міста. Тому ті давні архітектурні пам'ятки, котрі свідчили про багатонаціональну Жовкву, були знищені або повністю змінили первісне призначення. Перспективи подальших міждисциплінарних досліджень полягають у необхідності дати відповідь, куди точно переселяли репатрійованих поляків, і як «нові» мешканці після Другої світової війни приймали пам'ять про багатокультурну історію міста.

**Ключові слова:** Жовква, С. Жолкевський, Ян III Собеський, соціально-демографічні процеси, поляки, євреї, міжнаціональні відносини, символічний простір.

У роки Другої світової війни та повоєнний час, унаслідок суспільно-політичних трансформацій та подальшої політики радянської влади населення західного регіону України, зокрема прикордонної Жовкви, кардинально змінилось. Створений віками «жовківський світ» назавжди руйнується із зникненням єврейського та польського населення, які протягом багатьох століть разом із українцями жили, навчались, отримували спільний досвід та творили міський простір Жовкви. Спорожнілі будинки в центральній частині міста та околицях заселили «нові» міські жителі – мешканці навколишніх сіл, спеціалісти, партпрацівники зі Сходу України

та інших республік СРСР, які звикали жити разом та відбудовувати Жовкву з новою ідентичністю та історичною пам'яттю.

Мета дослідження полягає в тому, щоб простежити зміни національного складу Жовкви, а саме: які національні групи зникли чи були переселені з міста в результаті Другої світової війни, а також, як новоприбулі мешканці впливали на міське середовище та перетворення його символічного простору.

Тема соціально-демографічних змін та символічного простору Жовкви не є новою в історіографії. Окремі аспекти етнічних змін Жовкви і переселення поляків знайшли відображення у працях Людмили Байбули<sup>1</sup>, зокрема з історії єврейської громади міста, Анни Вилегали (Anna Wylegała)<sup>2</sup> про пам'ять «нових» мешканців Жовкви щодо польського і єврейського населення міста та збірнику монографій «Жовківщина: Історичний нарис»<sup>3</sup>. Питання про зміни символіки Жовкви розглянуто у працях, які стосуються міського простору<sup>4</sup> та історико-архітектурних пам'яток, але окремого започаткованого дослідження ще немає.

Основу джерельної бази студії становлять документи, що зберігаються в Державному архіві Львівської області, а також виконавчі розпорядження міської ради та документи з фонду Жовківської міської ради, які зберігаються в Жовківському архівному відділенні райдержадміністрації<sup>5</sup>. У матеріалах Державного архіву Львівської області містяться статистичні відомості про кількість евакуйованих поляків і переселених українців, доповідні записки про виконання умов договору репатрійованим населення, контрольні списки<sup>6</sup>. Серед архівних матеріалів можна знайти дані про зміни символічного простору міста, зокрема назви міста Жовкви, оцінку постаті її засновника Станіслава Жолкевського, обґрунтування нової назви – Нестеров; детальний опис історико-архітектурної спадщини міста та міркування щодо їх подальшого призначення<sup>7</sup>.

Доповненням архівної інформації стали матеріали усної історії та опубліковані спогади. Матеріали усної історії дозволяють простежити лінії особистих досвідів, і конкретних життєвих ситуацій, що дають змогу виявляти відмінні від загальноусталених свідчення<sup>8</sup>, проблему з точки зору тодішньої людини. Опублі-

<sup>1</sup> Байбула Л. Нариси з історії та культури єврейської громади м. Жовкви. Львів, 2014. 100 с.

<sup>2</sup> Wylegała A. Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich «ziem odzyskanych». Toruń, 2014. 526 s.

<sup>3</sup> Жовківщина: Історичний нарис / відп. ред. М. Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Жовква; Львів; Балтимор, 1994. Т. 1. 326 с.

<sup>4</sup> Атлас українських міст. Жовква / за наук. ред. Мирона Капрала. Львів, 2015. Т. 3. 52 с.

<sup>5</sup> Протоколи IX–XIII сесій міської Ради, рішення прийняті Радою. Жовківське архівне відділення райадміністрації у Львівській області. Ф. Р-56. Оп. 1. Од. зб. 351. Арк. 112.

<sup>6</sup> Документи про репатріацію польського населення. Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Фонд Р-221. Оп. 2. Од. зб. 25. Арк. 75.

<sup>7</sup> Документи та клопотання про перейменування міста Жовква. Держархів Львівської обл. Фонд Р-221. Оп. 2. Од. зб. 409. Арк. 242.

<sup>8</sup> Мусієздов О. Соціологічна проблематика в дослідженнях усної історії. *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник: Усна історія в соціально-гуманітарних студіях:*

ковані спогади Клари Крамер<sup>9</sup>, Шимона Самета<sup>10</sup> та українських мігрантів<sup>11</sup> дають змогу реконструювати історію міста та його етнічних груп крізь призму родинних історій у міжвоєнний та воєнний часи. У цих спогадах Жовква різко контрастує з дослідженнями істориків про національні протиріччя та незгоди, тут постає інший образ міста, толерантного і мирного. Досліджуючи міжнаціональні відносини, не можна проігнорувати матеріали переписів, зокрема дані урядового перепису 1931 р. у Другій Речі Посполитій, хоча вони й викликають значні сумніви<sup>12</sup>. Адже закладені в перепис критерії мови та релігії як національної ознаки дуже різняться між собою і не відображають точний склад населення міста. Окрім того, національний склад міста Жовкви окремо не виділено у зазначеному переписі, а подано разом з іншими містечками Жовківського повіту.

Перед Другою світовою війною Жовква була у складі Польської держави, яка усвідомлювала свою приналежність до річпосполитського простору, що був спільним для кількох національних груп. Основи для спільного проживання закладено при будівництві міста коронним гетьманом Станіславом Жолкевським, пізніше збережені за правління короля Яна Собеського, коли різні етнічні групи спільно творили культуру та історію міста. Таке співжиття різних етнічних громад міста збереглось і у 1930-х рр. Про це свідчать спогади єврейки Клари Крамер, котра пережила Голокост у місті. Зокрема вона згадує, що: «Жолкев був гарним у 1930-х роках. Там була прекрасна міська ратуша з високою вежею, яка на горі мала балкон з усіх чотирьох боків. Щодня опівдні поліціант грав на трубі Шопена»<sup>13</sup>. Вона з пієтетом згадувала стару дерев'яну церкву (сьогодні, це церква Святої Трійці), котра була зовсім поруч з її будинком. Як згадує Клара, «між різними громадами міста не було жодних напружених стосунків. Ми були євреями, поляки були поляками, українці знали, що вони українці. Усі були уважними і побожними»<sup>14</sup>. У Клари були друзі як серед поляків, так і українців. На Різдво її родина приходила в гості до поляків, аби помилуватися яскраво вбраною ялинкою<sup>15</sup>. Як зазначала Клара, «усі ми були жителями міста, були різними лише у релігійних обрядах, та це не ставало причиною конфліктів»<sup>16</sup>. Хороші стосунки зі своїми сусідами, поляками Беками у 1930-х рр., допомогли Клариній родині та ще кільком євреям (загальне

---

*теорія і практика досліджень*. Харків, 2008. Вип. 11–12. С. 87–88.

<sup>9</sup> Kramer C., Glantz S. *Wojna Klary. Prawdziwa historia cudownego ocalenia z Holokaustu*. Kraków, 2009. 347 s.

<sup>10</sup> Gelber N.M., Sefer B.-Sh. Y. *Zolkiew (Memorial book of Zolkiew)*. Jerusalem, 1969. 844 p.

<sup>11</sup> Жовківщина: історико-мемуарний збірник / відп. ред. М. Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Жовква; Львів; Балтимор, 1997. Т. 4. 246 с.

<sup>12</sup> *Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo łwowskie bez miasta Łwowa*. Warszawa, 1938. Z. 68. 412 s.

<sup>13</sup> Сенде Ф. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. Львів, 2017. С. 96.

<sup>14</sup> Там само. С. 97.

<sup>15</sup> Kramer C., Glantz S. *Wojna Klary. Prawdziwa historia cudownego ocalenia z Holokaustu*. Kraków, 2009. S. 10.

<sup>16</sup> *Ibid.* S. 10.

число 18 осіб) пережити німецьку окупацію міста. Етнічна приналежність у місті не була основною мірою оцінки людини; основним, що переважало, було те, чи чесною і порядною була ця людина: «Євреї і поляки були нашими сусідами. Тут був лікар, якого усі поважали, і ходили до нього. Був майстер-годинникар. Чесно і порядною людиною, був кожний із них»<sup>17</sup>.

Чисельність та структуру «жовківського світу»<sup>18</sup> напередодні війни можна відтворити на підставі урядового перепису населення 1931 р.<sup>19</sup>. Про приналежність до етнічного складу свідчать такі критерії, як мова спілкування та віровизнання. Згідно з даними перепису 1931 р. в містах жовківського повіту мешкало 18 070 осіб (включаючи міста Жовкву, Куликів, Великі Мости). Польську мову як мову спілкування визнавало 12 398 мешканців (68,8%), українську – 1 290 мешканців (7,1%), ідиш – 1 795 мешканців (13,8%)<sup>20</sup>. За критерієм віровизнання, римо-католики становили 4 938 мешканців (27,3%), греко-католики – 6 835 мешканців (37,8%), юдеї – 6 229 мешканців (34,4%)<sup>21</sup>. Значно точніше відобразив дані про етнічний склад населення міста Жовкви напередодні війни професор Володимир Кубійович у праці «Етнічні групи південно-західної України (Галичини)», спираючись на урядову статистику й церковні приписи<sup>22</sup>. У Жовкві з населенням 11 100 осіб українці (3 100 осіб) були на третьому місці після євреїв (4 270) і поляків (3 500)<sup>23</sup>. Окрім цього, на початок Другої світової війни, треба врахувати великий наплив біженців з окупованих територій, тому кількість жовківських євреїв збільшилась, і сягнула на той час близько 5 000 осіб<sup>24</sup>.

Традиційне співжиття міста було спочатку порушене приходом німецької армії, а потім і радянської у вересні 1939 р. Гітлерівці, пробувши в Жовкві тиждень, покинули містечко, залишивши острах у євреїв. Прихід радянської влади до міста ознаменувався для багатьох мешканців знищенням приватного бізнесу, терором та виселенням у Сибір, міграцією до Палестини та Польщі. Із Жовкви було депортовано велику кількість місцевого населення, в тому числі близько 200 євреїв, спершу до Польщі, а потім до Палестини<sup>25</sup>.

Вибух німецько-радянської війни 1941 р. став початком кінця руйнування польсько-українсько-єврейського простору міста та його радикальних змін в етнічному складі. «Єврейське питання» у місті остаточно було вирішене 25 березня

<sup>17</sup> Сендс Ф. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. С. 85.

<sup>18</sup> Gelber N.M., Sefer B.-Sh. Y. Zolkiew (Memorial book of Zolkiew). 844 p.

<sup>19</sup> Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo lwowskie bez miasta Lwowa. Warszawa, 1938. Z. 68. 412 s.

<sup>20</sup> Ibid. S. 76.

<sup>21</sup> Ibid. S. 71.

<sup>22</sup> Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1. 1. 1939 р.: Національна статистика Галичини. Львів, 2007. 173 с.

<sup>23</sup> Там само. С. 132.

<sup>24</sup> Байбула Л. Нариси з історії та культури єврейської громади м. Жовкви. С. 20.

<sup>25</sup> Там само. С. 19.

1943 р., коли розстріляно 3 500 євреїв у ліску за два кілометри від центру Жовкви. Клара Крамер добре запам'ятала цей день, коли прокинулася від гучних кроків під будинком Беків від плачу і голосіння, записавши у своєму щоденнику: «Ми знали, що до Жовкви прийде і наше лихо. Це була третя година ранку. Мене розбудив, якийсь шум, а потім постріли. Їх вели до лісу, це було єдине місце, щоби рити могилу»<sup>26</sup>. За даними Надзвичайної Державної Комісії з розслідування звірств нацистських загарбників після війни у місті залишилися живими лише 74 жовківських євреїв<sup>27</sup>. Більшість із них спочатку виїхало до Польщі, а потім у Палестину, США та Францію. Зберігати пам'ять про Жовкву репатрійованим євреям допомагає створене об'єднання «Жовківщина».

Мирне співжиття поляків і українців у міжвоєнний період стало основою для виживання обох спільнот під час війни. Про це, зокрема, пише респондент із польсько-української родини Бренів за спогадами своєї бабусі: «Усі один одного на вулиці знали: в кого яка біда, хто допоможе. Не конфліктували на етнічному рівні: бо ти поляк ти українець. Коли німці забрали їжу, у сусідів – українців, то бабуса (вона була полька) приносила їм їжу. Казала, що немає серед нас ворогів. Ми всі один одному поміч, а ворог один»<sup>28</sup>.

Після відступу гітлерівців, на початку липня 1944 р., чисельність населення складала близько 1700 жителів проти 11 100 мешканців у 1939 році<sup>29</sup>. Тих, хто залишився, почали мобілізувати до лав Червоної Армії, але охочих виявилось не багато – 175 чоловік, бо частина приєднувалася до загонів УПА або підпільної мережі ОУН<sup>30</sup>. У Жовкві встановлюються комуністичні порядки, розпочинаються арешти серед мешканців, розбурхування конфліктів між українцями та поляками. Сприяла цьому міжнародна ситуація, зокрема після врегулювання питання про кордони і підписання договору між УРСР і Польщею радянський режим пришивидив виселення поляків з території радянської України.

Взаємне переселення поляків та українців відбувалося на виконання Угоди між Урядом Української РСР та Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ), підписаної 9 вересня 1944 р. у Любліні. Згідно з Угодою, взаємне переселення великих мас людей, до 9 вересня 1944 р. навіть ще не облікованих, мало бути проведене в дуже короткий термін – від 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945

<sup>26</sup> Kramer C., Glantz S. *Wojna Klary. Prawdziwa historia cudownego ocalenia z Holokaustu*. Kraków, 2009. S. 10.

<sup>27</sup> Звіти Надзвичайної Державної Комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських

загарбників у Львівській області 1941–1944. Держархів Львівської обл. Ф.Р-3. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 21.

<sup>28</sup> Інтерв'ю з Бренем А. Р., 1964 р. н., записане в місті Жовква 25 серпня 2016 р. *Архів автора*.

<sup>29</sup> Жовківщина: Історичний нарис / відп. ред. М. Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Жовква; Львів; Балтимор, 1994. Т. 1. С. 240.

<sup>30</sup> Жовківщина: Історичний нарис / відп. ред. М. Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Жовква; Львів; Балтимор, 1994. Т. 1. С. 241.

р.<sup>31</sup>. Офіційно переселення чи виселення називалося евакуацією «добровільною, і тому примус не може бути ні прямо, ні посередньо»<sup>32</sup>. Сторони Угоди брали на себе зобов'язання надати переселенцям, які прибували до їхніх країн, грошові позики в сумі 5 000 радянських рублів або ж еквівалентну суму в польських злотих. Кожному евакуйованому дозволялося перевозити з собою продукти харчування, господарський реманент, побутове майно загальною вагою до двох тонн та гроші до 1 000 рублів<sup>33</sup>. Вже 19 вересня 1944 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території Української РСР», якою було передбачено створення необхідних виконавських структур, визначено області прийому переселенців із Польщі, а також намічено інші заходи на виконання Угоди від 9 вересня 1944 р.<sup>34</sup>. Після підписання Угоди в областях України обліковувалося польське населення, що мало підлягати евакуації, а також реєструвалися ті, хто «добровільно» зголошувався на виїзд.

Згідно з доповідною запискою «Відомість про наявність польського населення, яке підлягає до евакуації по районах Львівської області» на 30 листопада 1944 р. у місті Жовква на обліку/реєстрації перебувала 251 сім'я (395 осіб), але заяв на евакуацію, як і самих поляків, було значно більше, ніж зареєстрованих на папері<sup>35</sup>. Водночас у відомості вказувалася кількість прибулих українців із Холмщини, околиць Любачева і Томашева до Жовкви та сіл району. Так звана «Відомість про наявність польського населення...» видавалася радянськими органами влади кожні 7–10 днів, із новими даними щодо кількості евакуйованих поляків і новоприбулих українців. Остання відомість із 1 215 евакуйованими поляками та прибулими 451 українцями була видана 25 жовтня 1945 р.<sup>36</sup>. Після виїзду з Жовква поляки направлялись у новостворений евакорайон у Раві-Руській, а в подальшому у Краків, Познань та інші частини Польщі. Відповідальними на місцях за організацію, транспортування до евакорайонів та остаточне виселення до Польщі були офіцери органів НКДБ. Згідно з доповідними записками до Польщі з Жовківського району відправлено 15 ешелонів, якими евакуйовано 8691 особа<sup>37</sup>.

Виїзд поляків з їхніх рідних домівок було надзвичайно важким у психологічному плані, адже вони прощалися зі своїм рідним містом, у якому проживали тут з діда-прадіда, дружили, навчалися, спільно з українцями творили громад-

<sup>31</sup> Макачук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 103.

<sup>32</sup> Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи. Матеріали. Спогади. У трьох томах. Львів, 1996. Т. 1. 1939–1945 рр. С. 287–288.

<sup>33</sup> Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи. Матеріали. Спогади. У трьох томах. Львів, 1996. Т. 1. 1939–1945 рр. С. 287–293.

<sup>34</sup> Макачук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 104.

<sup>35</sup> Документи про репатріацію польського населення. Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 2. Од. зб. 25. Арк. 95.

<sup>36</sup> Там само. Арк. 75.

<sup>37</sup> Там само. Арк. 124.



ський простір, спільно пережили лихоліття війни та визволення від нацизму. В економічно-побутовому плані переселенці позбавлялися своїх рідних домівок, майна, котре належало предкам, і за дозволом вивозили лише 2 тонни предметів соціально-побутового вжитку.

Лише малій частці поляків вдалося залишитись у місті через толерантне ставлення до оточення, добросусідські взаємини, підкуп органів влади: «Маму не депортували в 1946-ому, вони з бабусею залишилися у Жовкві. Хоч були поляками, але знали українську мову. Мама добре, бабуся трохи гірше. Мама завжди вчила толерантності, на прикладі з історії міста, яке до Другої світової війни було поліетнічним. Казала, що потрібно завжди допомагати людям незалежно від національності. Завжди згадувала сусідку-українку, яка допомагала в складні для родини часи – їжею, продуктами»<sup>38</sup>.

В архівних матеріалах зберігаються доповідні записки про стан виконання поляками угоди про евакуацію. У «Відомості про евакуацію польського населення до Польщі...» радянські службовці зазначали, що «польські громадяни... всілякими засобами ухиляються аби обійти угоду про евакуацію в частині на їх право вивозу і залишення майна»<sup>39</sup>. Майно, котре не могло бути вивезено, крім дозволених 2 тонн, повинно було описане та передане радянським органам влади. Як видно з архівних матеріалів, створена мережа комісійних магазинів Міськпромторгу для легальної купівлі товарів евакуйованих за високими цінами не користувалася популярністю. Натомість польське населення міста «збуває його на приватному ринку, чи комісійних крамницях, і вивозить до Польщі великі суми грошей або закупає дефіцитні товари та різні цінності»<sup>40</sup>.

Залишені квартири та будинки мали розподілятися серед переселених українців із Польщі та радянських функціонерів. Натомість залишений житловий фонд, згідно з доповідної записки – «розбазарюється», тобто «поляки перед від'їздом під видом продажі меблів продають по досить високим цінам квартири»<sup>41</sup>. Щоб не залишати свої будинки новоприїжджим мешканцям Жовкви, поляки нищили чи намагалися руйнувати свої будинки, зокрема «у помешканнях, знімали електролампи, дверні ручки, виймали шкло, палили меблі»<sup>42</sup>. Після виселення у Жовкві залишились близько 250–300 поляків.

Радянські спецслужби також переслідували учасників визвольного руху. До початку 1950 р. арештовано, вивезено до Сибіру або розстріляно кількасот українців із Жовкви – вояків УПА і тих, хто їй допомагав або тільки був у тому підозрюваний<sup>43</sup>. Після всіх цих трагічних подій до майже пустої Жовкви почали приїжджати

<sup>38</sup> Інтерв'ю з Бренем А. Р., 1964 р. н., записане в місті Жовква 25 серпня 2016 р. *Архів автора*.

<sup>39</sup> Документи про репатріацію польського населення. Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 2. Од. зб. 25. Арк. 123.

<sup>40</sup> Там само. Арк. 124.

<sup>41</sup> Там само. Арк. 125.

<sup>42</sup> Там само. Арк. 125.

<sup>43</sup> Вилегала А. (Не)пам'ять на руїнах. Загибель євреїв Жовкви у свідомості сучасних мешканців міста. *Голокост і сучасність*. 2011. № 2. С. 11.

нові поселенці: українці з навколишніх сіл; солдати та офіцери Радянської армії (в Жовкві після війни стояв військовий гарнізон), співробітники різних служб та члени компартії, а також учителі, бібліотекарі, інженери та службовці зі Східної України та інших республік Радянського Союзу. Відтак новій владі було легко приступати до знищення символічного простору Жовкви та створювати нову версію історії міста, котра вписувалась в радянський гранд-нарратив.

Деполонізацію Жовкви було розпочато із перейменування міста без будь-яких історичних підстав на це, і перетворення громадського міського простору, що супроводжувалося знищенням чи зміною призначення польських та єврейських пам'яток. З 1949 р. місто намагаються перейменувати з Жовкви на Нестеров, на честь відомого пілота російської армії Петра Несторова, який 1914 р. загинув у бою неподалік Жовкви. Згідно з архівними матеріалами влади засновник міста Станіслав Жолкевський представлявся як визискувач та гнобителі українського народу, а Петро Несторов – героєм, котрий боровся з імперіалізмом<sup>44</sup>. У документах зазначено, що ініціатором зміни назви населеного пункту виступають нещодавно переселені офіцери, солдати та сержанти 207-го коректально-розвідувального авіаційного полку<sup>45</sup>. Військовослужбовці мітингами, зверненнями, листами до органів місцевої влади та Верховної ради УРСР домоглися перейменування міста, незважаючи на опір та небажання місцевого населення: «У 1951 році влада перейменувала місто в Несторів, не враховуючи думку місцевого населення. Лише в 1991 році місту вдалось повернути свою стару назву, збирали підписи, опитували мешканців, і назву затвердили»<sup>46</sup>.

Архітектурні пам'ятки (а їх було близько 50-ти), котрі свідчили багатонаціональну історію та культуру міста, були частково знищені або повністю змінили первісне призначення. У резиденції короля була розміщена одна із міських шкіл, адміністративні установи, частину приміщень віддали під квартири недавно переселеним службовцям зі Сходу<sup>47</sup>. Польські герби, написи були знищені, зняті, забетоновані (зокрема герб Собеських при вході в замок) у візуальному просторі міста. Пам'ятники Станіславу Жолкевському, Яну Собеському були демонтовані з Ринкової площі. Натомість, на місці пам'ятника короля Яна Собеського встановлено пам'ятник Йосипу Сталіну (до 1961 р.)<sup>48</sup>, а пізніше – Володимирі Леніну.

У монастирських приміщеннях Ордену Домініканців розташовувалися казарми кількох полків, склади, владні структури<sup>49</sup>. Поховання Теофілії Собеської та її сина Марка у церкві св. Йосафата при монастирі перенесено до костелу Святої

<sup>44</sup> Документи та клопотання про перейменування міста Жовква. Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 2. Од. зб. 409. Арк. 150.

<sup>45</sup> Там само. Арк. 154.

<sup>46</sup> Інтерв'ю з Швець Т. І., 1968 р.н., записане в місті Жовква 30 серпня 2016 р. *Архів автора*.

<sup>47</sup> Парцей М. Стародавня Жовква. Львів, 2005. С. 56.

<sup>48</sup> Атлас українських міст. Жовква / за наук. ред. Мирона Капралія. Львів, 2015. Т. 3. С. 41.

<sup>49</sup> Парцей М. Стародавня Жовква. Львів, 2005. С. 122.



Трійці у Кракові, згідно домовленостей радянської і польської влади у 1983 році<sup>50</sup>. Згодом настільні розписи у храмі знищено, а церкву закрито для парафіян та відвідувачів. Наявні скульптури, ікони, пам'ятні дошки вивезено до Перемишля<sup>51</sup>.

У костелі Святого Лаврентія (місце поховання Станіслава Жолкевського), котрий називають «Малим Вавелем», розміщено склад мінеральних добрив. Батальні картини «Битва під Віднем» та «Битва під Парканами» Мартіно Альтамонте, «Битва під Клушино» Симона Богушовича та «Битва під Хотиним» Андреаса Штеха 1969 р. передано до Львівської картинної галереї й вивезено до Олеського та Золочівського замків. Надгробки Софії та Регіни Жолкевських, Якуба Собеського пошкоджено: розбито скульптури, пам'ятні дошки та епітафії. Більшість вівтарів знищено чи пограбовано. Картину «Матір Божа з Дитям» пензля Карло Дольчі передано до Державного Ермітажу у Петербурзі. Предмети, які належали костелу, тепер знаходяться у монастирі Отців Домініканів у Кракові, кафедральних соборах Любачева та Тарнова<sup>52</sup>.

На території єврейського кладовища у 1970-х рр. облаштовано місцевий ринок, усі написи івритом на архітектурних пам'ятках зафарбовано: «Єврейськими надгробками було вистелено під пам'ятником Леніну та частину вулиці Львівської»<sup>53</sup>. Спалена та розграбована за німців Синагога у 1955–1957 рр. була частково відремонтована, а потім перетворена у склад. При розбудові міста у радянський період частину єврейського кварталу розібрано, на якому постали нові вулиці.

Монастир Отців Василіян та церква Пресвятого Серця Ісуса Розп'ятого спочатку закрито. Знамениті фрески Юліана Буцманюка, на котрих зображені не лише релігійні мотиви – Богородиця з Ісусом в українській вишиванці, а й історичні, зокрема Берестейська унія та Акт Злуки із зображенням видів Львова та Києва, а під ними – діячі Української Народної Республіки: Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Михайло Грушевський, були замальовані. У монастирських приміщеннях розміщено установи НКДБ, а 1952 р. церкву передали російській Православній Церкві<sup>54</sup>.

При розбудові міста радянська влада керувалася завданням будівництва виробничої зони, великих адміністративних, торгових, культурно-просвітніх, лікарняних закладів, багатоквартирних будинків, котрі були затверджені генеральними планами міста у 1947, 1960, 1973 роках. Такі перетворення не відповідали сформованому історико-архітектурному середовищу жовківського середмістя, адже змінювали характер, масштаб і стиль забудов<sup>55</sup>. Найбільше змін зазнала частина східного середмістя, де було розібрано аркадні будинки з підсіннями та збудовано торго-

<sup>50</sup> Сват Т., Козаревський П. Жовква та її святині. Жовква, 1999. С. 99.

<sup>51</sup> Там само. С. 99.

<sup>52</sup> Там само. С. 69.

<sup>53</sup> Інтерв'ю з Байбулою Л. Р., 1973 р. н., записане в місті Жовква 24 серпня 2016 р. *Архів автора*.

<sup>54</sup> Сват Т., Козаревський П. Жовква та її святині. Жовква, 1999. С. 107.

<sup>55</sup> Атлас українських міст. Жовква / за наук. ред. Мирона Капралія. Львів, 2015. Т. 3. С. 41.

вий центр «Універмаг»<sup>56</sup>. На частині зруйнованого єврейського кварталу постали вулиці Запорізька та Винниківська. На межі середмістя та Львівського передмістя, на колишніх мурах та валах було збудовано будинок районної адміністрації зі спланованою площею перед ним. Нові квартали житлової та виробничої забудови з'явилися у південній та північній частинах колишнього Глинського передмістя<sup>57</sup>.

Таким чином, за короткий період часу в поліетнічному складі населення Жовкви внаслідок Другої світової війни, відбулись кардинальні зміни. Це стало кінцем чотирьохсотлітньої історії співіснування трьох національних груп, дві з яких зникли. Поляків було виселено з території Жовкви до Польщі, а єврейську громаду було фізично винищено. Проаналізовані документи влади показують, в якому важкому матеріальному, психологічному, емоційному стані було польське населення під час переселення, і як воно опиралися неминучому процесу. «Нові» мешканці Жовкви – офіцери і солдати, радянські функціонери у взаємодії з владою, змінювали символічний простір міста, починаючи з його назви, пізніше знищують чи закривають польські та єврейські архітектурні пам'ятки, а потім розбудовують місто за т.зв. соціалістичною міською політикою, котра й зруйнувала історико-архітектурне середовище Жовкви.

## REFERENCES

- Baibula, L. (2014). *Narysy z historii ta kultury yevreiskoi hromady m. Zhovkvy*. Lviv [in Ukrainian].
- Baibula, L. R., (Personal communication, August 24, 2016) [in Ukrainian].
- Bren', A. R., (Personal communication, August 25, 2016) [in Ukrainian].
- Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh–pochatku 50-kh rr. Dokumenty. Materialy. Spohady. (1996). (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
- Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo lwowskie bez miasta Lwowa. (1938). (Vol. 68). Warszawa [in Polish].
- Gelber, N.M., Sefer B-Sh.Y. (1969). *Zolkiew (Memorial book of Zolkiew)*. Jerusalem [in Israel].
- Kapral', M. (Ed.). (2015). *Atlas ukraïnskykh mist. Zhovkva* (Vol. 3). Lviv [in Ukrainian].
- Kramer, C., Glantz, S. (2009). *Wojna Klary. Prawdziwa historia cudownego ocalenia z Holokaustu*. Kraków [in Polish].
- Kubiiovych, V. (2007). *Etnichni hrupy pivdeno-zakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939 r.: Natsionalna statystyka Halychyny*. Lviv [in Ukrainian].
- Lytvyn, M (Ed.). (1994). *Zhovkivshchyna: Istorychnyi narys* (Vol. 1). Zhovkva; Lviv; Baltymor [in Ukrainian].
- Lytvyn, M (Ed.). (1997). *Zhovkivshchyna: istoryko-memuarnyi zbirnyk*. (Vol. 4). Zhovkva; Lviv; Baltymor [in Ukrainian].

<sup>56</sup> Там само. С. 41.

<sup>57</sup> Там само. С. 41.

Makarchuk, S. A. (2003). Pereselennia poliakiv iz zakhidnykh oblastei Ukrainy v Polshchu u 1944–1946 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (3), 103–115 [in Ukrainian].

Musiiezdov, O. (2008). Sotsiolohichna problematyka v doslidzhenniakh usnoi istorii. Skhid–Zakhid: *Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk: Usna istoriia v sotsialno-humanitarnykh studiakh: teoriia i praktyka doslidzhen*. Kharkiv, (11–12), 83–90. [in Ukrainian].

Partsei, M. (2005). Starodavnia Zhovkva. Lviv [in Ukrainian].

Sands, Ph. (2017). Skhidno-Zakhidna vulytsia. Povernennia do Lvova. Lviv [in Ukrainian].

Svat T., Kozarevskyi P. (1999). Zhovkva ta yii sviatyni. Zhovkva. [in Ukrainian].

Vylehala, A. (2011). (Ne) pamiat na ruinakh. Zahybel yevreiv Zhovkvy u svidomosti suchasnykh meshkantsiv mista. *Holokost i suchasnist*, (2), 9–45 [in Ukrainian].

Wylegała, A. (2014). Przesiedlenia a pamięć. Studium (nie) pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich «ziem odzyskanych». Toruń [in Polish].

### **Vasylyna Pasternak. Changes in the national composition and symbols of Zhovkva's urban space as a result of the Second World War**

Before the war, urban symbolic space of Zhovkva was divided between several national groups – Ukrainians, Poles and Jews, who created the culture and history of the city. The foundations for such cohabitation were laid during the construction of the city by the Field Crown Hetman Stanisław Żółkiewski, and survived until the start of the war, as evidenced by the memories of its inhabitants. Therefore, the article explains how the ethnic composition of the city's population has changed and its further influence on the symbolism of the urban space.

Subsequently of the dramatic events of the Second World War and the processes of resettlement of the population, two of the national groups disappeared from the urban space. The Jewish community was physically destroyed during the war, and the Poles were evicted from Zhovkva to Poland in 1944–1946. The destruction of the Jews meant the death of the whole subethnos with original culture and history. The resettlement of Poles from Zhovkva, from their homes, was extremely difficult psychologically, because they were saying goodbye to their hometown, where they lived for several generations, were deprived of their homes, property that belonged to the ancestors, they were allowed to take out only 2 tons of items social household consumption.

Soviet soldiers and functionaries, peasants from the surrounding villages, who got used to living together and rebuilding Zhovkva, became “new” city dwellers. The “new” residents of the city, in cooperation with the Soviet authorities, changed the symbolic space of the city, starting with the change of name from Zhovkva to Nesterov, in honor of the Russian pilot Peter Nesterov, who died near the city in 1914. The city was built on the socialist urban model, which destroyed the historical and architectural environment of Zhovkva, founded in the XVI century. Architectural sights that testified to the multinational of Zhovkva were destroyed or completely changed their purpose. Polish churches and monasteries were turned into warehouses or barracks for soldiers, and icons, paintings, statues, religious things were destroyed or exported abroad.

*Key words:* Zhovkva, Stanisław Żółkiewski, Jan III Sobieski, socio-demographic processes, Poles, Jews, interethnic relations, symbolic space.